

DOI: 10.33310/2078-2128-2020-20-1-17-21
УДК: 159.9

І. С. ЛИТВИНЕНКО,
кандидат психологічних наук, доцент
Scopus ID: 55906442400
ORCID : 0000-0001-5838-069X
Email: lis28062561@gmail.com
Миколаївський національний університет
імені В. О. Сухомлинського, Миколаїв, Україна

Л. С. БОГДАН,
студентка факультету педагогіки та психології
Email: bogdanliubov@gmail.com
Миколаївський національний університет
імені В. О. Сухомлинського, Миколаїв, Україна

ПСИХОЛОГІЧНА ДІАГНОСТИКА БЕЗПЕКИ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Анотація: стаття присвячена розгляду питання психологічної безпеки в умовах Нової української школи. Досліджено етіологію понять основних складових психологічної безпеки та розглянуто аспекти психологічної небезпеки. Проаналізовано Концепцію НУШ. Зазначено, що взаємодія в системі «учень – вчитель – сім'я» у молодшому шкільному віці істотно впливає на ставлення дитини як до себе, так і до інших (батьків, однолітків). Продіагностовано здобувачів освіти молодшої школи щодо емоційно-психологічної безпеки у школі.

Ключові слова: Нова українська школа, психологічна безпека, молодший шкільний вік, психологічна загроза, психологічна небезпека, психологічна тривожність, психологічне насильство.

Матеріали (вибірка, інструментарій) та методи: 30 здобувачів освіти третього року навчання Нової української школи; соціометрія, проєктивний тест Н. Лусканової «Мій клас», проєктивний тест «Вулкан»

Результати: рисункові проєктні методики мають пріоритетну позицію в дослідженні уявлень молодших школярів щодо психологічної безпеки освітнього середовища, оскільки в цей період пізнавальної активності переважає наочно-образне мислення і триває інтенсивний розвиток емоційної сфери.

Вступ. Безпека – це таке явище, без якого не можуть нормально розвиватися ні особистість, ні соціальна організація, ні суспільство, ні економіка, ні тим більше держава.

Особливо актуальною є проблема психологічної безпеки особистості в освітньому середовищі. Задоволення потреби в безпеці гарантує учневі такий психологічний стан, який робить можливим гарне засвоєння навчального матеріалу, розвиток його психічних і психологічних властивостей і якостей відповідно до індивідуальних особливостей, адекватне ставлення до проблем і труднощів, відсутність тривоги перед самостійністю і, нарешті, сприяє її фізичному та психічному здоров'ю. Дитина, яка відчуває страх перед школою, вчителем, однокласниками, не захищена від психологічного насильства, не здатна продуктивно вчитися і нормально розвиватися. Психологічні умови, що забезпечують

психологічну безпеку особистості викладача, стимулюють розвиток самосвідомості, що включає самопізнання (безпечний тип особистості), адекватну самооцінку, саморегуляцію (врівноваженість, здатність регулювати емоційним станом).

Дискусія. Аналіз наукової літератури показав, що поняття безпеки трактується по-різному [1; 2; 4]. Баєва І. А. розглядає поняття «безпека» як психологічну забезпеченість функціонування системи безпеки. І. А. Баєва зазначає, що система безпеки функціонує ефективно завдяки двом головним системоутворюючим видам безпеки – фізичної та психологічної, а всі інші нанизуються на них, як на стрижень [1]. З огляду на дослідження І. Баєвої, В. В. Семикіна, В. В. Бєдрині, А. В. Личутина, Я. А. Ветрової, Е. С. Щеголенкової, В. А. Ясвина, І. А. Волкової, Е. Б. Лактионової, О. А. Єлисеївої можна зробити висновок: психологічна безпека залежить від відсутності психологічних загроз та наявності психологічної культури. Дослідники виокремлюють характеристики, що підвищують безпеку освітнього середовища і її захисну функцію: 1) сприятливий соціально-психологічний клімат; 2) адекватні очікування від результатів навчальної діяльності учнів; 3) однозначні способи оцінювання учнів; 4) високий рівень залученості всіх учасників освітніх відносин в освітнє середовище; 5) навчання навичкам соціальної взаємодії [3].

Психологічна безпека – це стан, що характеризує освітнє середовище школи, яке можливо зафіксувати через відносини її учасників. Технологічна модель психологічно безпечної освітнього середовища містить наступні показники референтної значущості освітнього середовища: задоволення потреби у особистісно довірчому спілкуванні; захищеності від психологічного насилля у взаємодії.

Умови сучасного життя висувають все більше нових вимог до соціалізації дитини у суспільстві. Все більш доступними стають для дітей нові інформаційні технології, за якими, на жаль, криються не тільки корисні для життя знання, але й розрекламовані приклади цькування, знущання та інші види психологічної небезпеки. Нове покоління потребує від вчителів іншого підходу у навчанні. Така вимога також стає психологічним випробуванням для вчителів, батьків – наслідком чого є порушення балансу у порозумінні в трикутнику відносин «учень-вчитель-сім'я». Для запобігання наслідків неконтрольованої соціалізації молоді на державному рівні розпочато реформування в галузі освіти. Головна ідея реформи – створити школу, в якій буде приємно навчатись і яка даватиме учням не тільки знання, а й уміння застосувати їх у повсякденному житті.

Відносини між суб'єктами освітнього середовища та надання їм безпеки з боку держави гарантуються Законом України «Про освіту» від 16.07.2019, в якому визначено, що освіта є основою інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації, економічного добробуту, запорукою розвитку суспільства, об'єднаного спільними цінностями і культурою, та держави. Цей Закон регулює суспільні відносини, що виникають у процесі реалізації конституційного права людини на освіту, прав та обов'язків фізичних і юридичних осіб, які беруть участь у реалізації цього права, а також визначає компетенцію державних органів та органів місцевого самоврядування у сфері освіти.

Феномен освітнього середовища розглядають з позиції сучасного розуміння освіти як сфери соціального життя, а середовища – як фактор освіти. Середовище визначається по-різному, наприклад: як сукупність впливів, які змінюють і визначають розвиток життя; або як все те, що оточує, пронизує, залучає в орбіту діяльності суб'єкта; або в якості предмета, або як засіб, або як умова. Основні ознаки, рівень, тип і структура освітнього середовища дають можливість різнобічно охарактеризувати дану психолого-педагогічну реальність і сформулювати визначення,

що дозволяє її описати [1]. Зміна пріоритетів розвитку освіти радикально трансформувала відносини між школою, сім'єю і органами управління освітою. Звичайні форми взаємодій переформовуються у нові стилі відносин, які свідчать про те, що вивчення та аналіз відносин у будь-якому соціальному середовищі залишається актуальним.

Ми вже зробили певні висновки щодо психологічної безпеки, але паралельно з нею існує психологічна небезпека. Ці два явища завжди конкурують між собою. Для ідеального освітнього середовища в умовах НУШ (Нової української школи) психологічна небезпека має перебувати у найменшому значенні, що наближається до нуля. Щоб досягти таких результатів ми маємо з'ясувати, які саме чинники є негативними для гармонізації освітнього середовища.

Ми з'ясували: психологічне насильство є протилежністю психологічної безпеки. У Законі України про освіту психологічна небезпека зазначена як булінг [4].

Булінг (цькування) – діяння (дії або бездіяльність) учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи та (або) такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого.

Типовими ознаками булінгу (цькування) є: систематичність (повторюваність) діяння; наявність сторін – кривдник (булер), потерпілий (жертва булінгу), спостерігачі (за наявності); дія або бездіяльність кривдника, наслідком яких є заподіяння психічної та/або фізичної шкоди, приниження, страх, тривога, підпорядкування потерпілого інтересам кривдника, та/або спричинення соціальної ізоляції потерпілого; постійна образлива критика, маніпулювання, контроль над життям жертви; звинувачення, заступження, словесні образи; вживання нецензурних слів, приниження; ігнорування як способу «покарання» (як серед дорослих, так і щодо дітей); покарання та погрози покарання, погрози життю й здоров'ю, заборона висловлювати свою думку, вільно пересуватися поза домом та спілкуватися з близькими; зняття людиною із себе відповідальності за негативний вплив на психологічний стан жертви; відмова спілкуватися, щоб змусити жертву почуватися винною, принизити її; ізолювання жертви від спілкування з друзями чи родиною, контроль над спілкуванням через прочитання особистої пошти і повідо-

млень у соціальних мережах; знецінення людини, цілковитий контроль над усіма сферами її життя.

За наведеною діаграмою ми можемо підтвердити актуальність питання психологічної безпеки освітнього середовища. Чим більше виникає загроз та ризиків, тим складніше створити та зберегти безпечне психологічне середовище.

Поняття психології безпеки ми представили у вигляді діаграми:

Психологічна характеристика освітнього середовища буде неповною, якщо не буде визначено, які повинні бути умови, щоб внутрішня природа людини розкрилася в повній мірі. Саме сукупність цих умов може бути визначена поняттям «психологічна безпека». Більшість визначень підтверджують, що безпека спрямована на збереження системи, на забезпечення її нормально функціонування. Безпека – це таке явище, без якого не можуть нормально розвиватися ні особистість, ні соціальна організація, ні суспільство, ні економіка, ні, тим більше, держава [6].

Для попередження, виявлення та запобігання небезпечній психологічній атмосфері в колективі психологам необхідно проводити методики визначення рівня психологічної тривожності учнів. Діагностика займає в роботі дитячого психолога досить значну частку. Вона потрібна для того щоб краще пізнати клієнта, щоб познайомитись і головне – щоб прояснити для себе та батьків з чим власне є сенс працювати. Крім того, інколи діагностика потрібна і для того, щоб побачити динаміку змін та перевірити правильність методів якими працює психолог на консультаціях.

У дослідженні психологічної безпеки здобувачів освіти молодшої школи було розглянуто тривожність як вид емоційного стану, що вказує на забезпеченість психологічною безпекою

суб'єкта на особистому рівні. Виявлення рівня тривожності дозволяє оцінити внутрішній стан дитини відповідно до певних типів ситуацій і надає інформацію про характер взаємовідносин дитини з однолітками, вчителями та у родинному колі. Діагностика рівня тривожності дитини дозволяє скорегувати поведінку, щоб не травмувати школяра та необхідністю провести корекційну роботу з метою формування адекватного рівня тривожності.

Вимір тривожності як властивості особистості особливо важливий, тому що ця властивість багато в чому обумовлює поведінку суб'єкта. Певний рівень тривожності - природна і обов'язкова особливість активної діяльності особистості. У кожної людини існує свій оптимальний, або бажаний, рівень тривожності – це, так звана, корисна тривожність. Оцінка людиною свого стану в цьому відношенні є для нього істотним компонентом самоконтролю і самовиховання.

Під особистісною тривожністю розуміється стійка індивідуальна характеристика, яка відображає схильність суб'єкта до тривоги і передбачає наявність у нього тенденції сприймати досить широке «віяло» ситуацій яке є загрозливим, відповідно до кожної з них певною реакцією. Як схильність, особистісна тривожність активізується при сприйнятті певних стимулів, що розцінюються людиною як небезпечні, пов'язані зі специфічними ситуаціями загрози його престижу, самооцінці, самоповазі.

Ситуативна, або реактивна тривожність - як стан характеризується суб'єктивно пережитими емоціями: напругою, занепокоєнням, заклопотаністю, нервозністю. Цей стан виникає як емоційна реакція на стресову ситуацію і може бути різним за інтенсивністю та динамічним у часі.

Особи, що відносяться до категорії високо-тривожних, схильні сприймати загрозу своїй самооцінці і життєдіяльності у великому діапазоні ситуацій і реагувати дуже напружено, вираженим станом тривожності. Довготривалий стан тривожності призводить до адаптації особи до цього стану, а це в свою чергу може призвести до агресивності. В такому випадку виникає небезпека системи саморегуляції яка впливає на психологічну безпеку певного середовища.

Агресивна поведінка є небезпечною одно-значно у різних випадках. Найчастіше агресивна поведінка спостерігається у дитини під час критичних вікових періодів та критичних (фрустраційних) ситуаціях. Тому наше дослідження було направлено на виявлення тривожності та агресивності здобувачів освіти.

У нашому діагностуванні взяли участь 30 учнів 3-го класу. Нам було цікаво дослідити,

як освітня реформа впровадження Нової української школи позначається на психологічній безпеці учнів. Програма навчання дітей за стандартами НУШ працює вже третій рік. За цей час вчителі пройшли курси підвищення кваліфікації відповідно до змін у навчальному процесі, змінилась форма проведення уроків, матеріально-технічне забезпечення теж відповідають стандартам НУШ. Для спостереження за динамікою стану психологічної безпеки освітнього середовища ми зосередили увагу на здобувачах освіти третього року навчання. Використовуючи методики адаптовані на молодших школярів для виявлення тривожності.

Нами були обрані наступні методики: «Мій клас» Н. Лусанкової, соціометрія для діагностування тривожності та впроваджено проєктивну методику «Вулкан» для діагностування та корекції агресивності. Дані методики можна поділити на наступні три блоки:

Блок 1. «Морально-комунікативний» відображає дію такого механізму забезпечення психологічної безпеки особистості, як вільне використання морально-комунікативних норм для підтримання необхідного комфортного рівня стосунків; гнучка їх контрольованість, відкритість новим стосункам, допомозі; міжособистісна толерантність. Для аналізу даного блоку ми використовували соціометрію Дж. Морено.

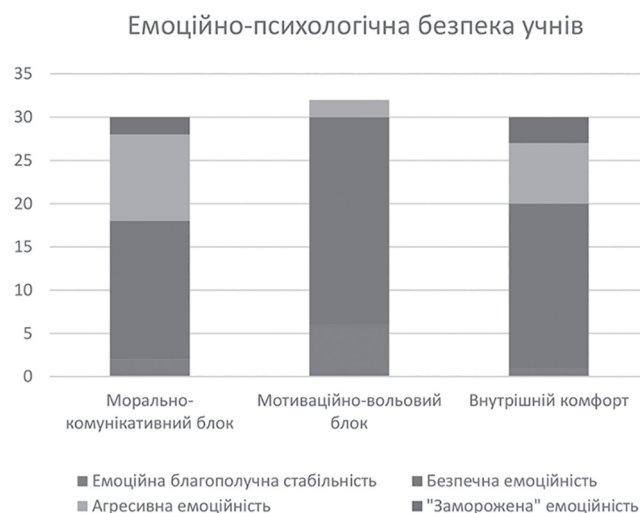
Блок 2. «Мотиваційно-вольовий» відображає дію такого механізму забезпечення психологічної безпеки особистості, як гнучка перебудова відносин з навколишнім середовищем, яка дозволяє завжди бути головним у цих відносинах (активність як типологічна властивість), розвинене цілепокладання, активне планування як вміння вписати нові завдання в уже створений план, а також здатність його змінювати під впливом несприятливих обставин, інтенсивність у постановці цілей і гнучкість у їх корекції і засобах досягнення. За основу дослідження цього напрямку ми використовували проєктивну методику «Мій клас» Н. Лусанкової.

Блок 3. «Внутрішній комфорт» відображає дію такого механізму забезпечення психологічної безпеки особистості, як пошук ситуацій психологічного комфорту, відчуття благополуччя, відсутність тривоги; впевненість у собі, своїх силах, у тому, що подобаєшся оточуючим; прагнення до високої якості життя. Для аналізу такого механізму ми впровадили проєктивну методику «Вулкан».

Висновки

Аналіз даних дозволяє зробити висновок, що задоволеність значущими характеристиками освітнього середовища школи в досліджуваній освітній установі відповідає достатньому

Показник психологічної безпеки учнів

рівню. Ми можемо сказати, що учасники нашого дослідження відчувають емоційну комфортність в установі, задоволені особистісно-довірчим спілкуванням і основними характеристиками процесу взаємодії.

Слід зазначити, що рисункові проєктивні методики мають пріоритетну позицію в дослідженні уявлень молодших школярів щодо психологічної безпеки освітнього середовища, оскільки в цей період пізнавальної активності переважає наочно-образне мислення і триває інтенсивний розвиток емоційної сфери. Основними критеріями і показниками оцінки уявлень молодших школярів про психологічну безпеку освітнього середовища є: якість фізичного простору, в якому відбувається взаємодія; взаємини «учень-вчитель-сім'я», наявні в освітньому середовищі загрози.

Отже, авторський проєктивний тест «Вулкан» дозволяє з високим ступенем достовірності виявляти уявлення молодших школярів про психологічну безпеку освітнього середовища. Доцільність застосування запропонованої проєктивної методики обґрунтована певними перевагами: легкість виконання, ігрова форма проведення, висока валідність при професійному рівні підготовки дослідника, неможливість підробки результатів, можливість розкриття особистості, інтелектуального рівня дитини.

Перспективи подальших досліджень полягатимуть у дослідженні реалізації концепції НУШ щодо середньої ланки освіти. Зокрема, це стосується переходу учнів від початкової до середньої школи з урахуванням ризиків такого переходу і можливістю їх попередження. У положеннях Нової Української Школи наголошено на особливості взаємодії в системі «учень – вчитель – сім'я», що сприятиме створенню умов для безпечного переходу учнів до середньої ланки освіти.

Література:

1. Абакумова И. В., Суприянов В. В. Средовой подход к проблеме психологической безопасности личности: Методические указания к курсу Педагогическая психология для студентов факультета психологии ЮФУ. Ростов-на Дону. 2007.
2. Баева И. А. Концепция психологической безопасности образовательной среды. Москва. 2007. 48 с.
3. Баева И. А., Волкова И. А., Лактионова Е. Б. Психологическая безопасность образовательной среды: учеб. пособие / под ред. И. А. Баевой. Москва. 2009. 263 с.
4. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 16.10.20).
5. Решикова Л. С. Психологическая безопасность образовательной среды и социализация школьника. Психолого-педагогическое сопровождение процессов развития ребенка: материалы Всероссийской науч.-практ. конференции /под ред. И. В. Васютенковой. Санкт-Петербург: ЛОИРО. 2016. С. 72-78.
6. Решикова Л. С. Безопасность образовательной среды начальной школы: необходимость психологической оценки. Народное образование. No 7-8, 2016. С. 100-105.

References:

1. Abakumova I. V, Supriyanov V. V. (2007) Environmental approach to the problem of psychological security of the individual: Methodical instructions for the course Pedagogical psychology for students of the Faculty of Psychology of SFU. Rostov-on-Don.
2. Baeva I. A. (2007) The concept of psychological security of the educational environment. Moscow.
3. Baeva I. A., Volkova I. A., Laktionova E. B. (2009) Psychological safety of the educational environment: textbook. allowance / ed. I.A. Baевой. Moscow.
4. Law of Ukraine «On Education» of 05.09.2017 № 2145-VIII <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (access date: 16.10.20).
5. Reschikova L. S. (2016) Psychological safety of the educational environment and socialization of the schoolboy. Psychological and pedagogical support of child development processes: materials of the All-Russian scientific-practical. conferences / ed. I. V. Васютенковой. St. Petersburg : LOIRO.
6. Reschikova L. S. (2016) Security of the educational environment of primary school: the need for psychological assessment. *Public education*. 7-8. 100-105.

Irina Litvinenko

V. O. Sukhomlynskyi National University of Mykolaiv, Mykolaiv, Ukraine

Lyubov Bogdan

V. O. Sukhomlynskyi National University of Mykolaiv, Mykolaiv, Ukraine

PSYCHOLOGICAL DIAGNOSIS OF THE SAFETY OF THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT OF THE EDUCATIONAL INSTITUTION

Annotation. *The article is devoted to the issue of psychological security in the conditions of the New Ukrainian school. The etiology of the concepts of the main components of psychological security is studied and the aspects of psychological danger are considered. The NUS Concept is analyzed. It is noted that the interaction in the system «student-teacher – family» in early school age significantly affects the attitude of the child to himself and to others (parents, peers). Primary school students were diagnosed with emotional and psychological safety at school.*

Drawing projective techniques have a priority position in the study of the ideas of younger students about the psychological security of the educational environment, because in this period of cognitive activity is dominated by visual thinking and continue the intensive development of the emotional sphere. The main criteria and indicators for assessing the perceptions of younger students about the psychological safety of the educational environment are: the quality of the physical space in which the interaction takes place; student-teacher-family relationships present in the educational environment of threat.

The author's projective test «Vulcan» allows revealing with a high degree of reliability the ideas of younger students about the psychological safety of the educational environment. The expediency of using the proposed projective technique is justified by certain advantages: ease of execution, game form, high validity at the professional level of the researcher, the impossibility of falsifying the results, the possibility of disclosing the personality, intellectual level of the child. Prospects for further research will be to study the implementation of the concept of NUS in relation to secondary education. In particular, this applies to the transition of students from primary to secondary school, taking into account the risks of such a transition and the possibility of their prevention. The provisions of the New Ukrainian School emphasize the peculiarities of interaction in the system «student - teacher – family», which will help create conditions for the safe transition of students to secondary education.

Key words: *New Ukrainian school, psychological security, primary school age, psychological threat, psychological danger, psychological anxiety, psychological violence.*